

Op zoek naar Utopia

Erasmus en More

Toen Erasmus in 1511 zijn *Lof de Zotheid* publiceerde, droeg hij dit werk op aan zijn vriend en collega-humanist Thomas More. Met een spitse woordspeling – humanisten waren hier dol op en ze konden er ook hun kennis van de klassieke talen mee etaleren – droeg hij het werk op aan More: de Griekse vertaling van de titel luidde *Morias encomion* (Lof der Zotheid maar ook Lof van More).

Desiderius Erasmus (1466-1536) en Thomas Morus (1478-1535) waren tijdgenoten en intellectuele *brothers in arms*. Beiden waren humanisten, voor wie de oudheid en de studie van de klassieke talen de inspiratie leverden om te pleiten voor hervormingen in hun eigen tijd, respectievelijk in kerk en samenleving. Erasmus was priester en theoloog, More jurist en staatsman. Erasmus publiceerde in 1511 in Parijs zijn *Laus Stultitiae* of *Lof der Zotheid*, waarin hij een gepersonifieerde zotheid allerlei menselijke dwaasheden op de korrel liet nemen. Erasmus schreef dit werkje – dat hem tot in onze tijd beroemd zou maken – in 1509, na een reis in Italië en een verblijf bij zijn Engelse vriend en geestesgenoot Thomas More.

Vijf jaar na de *Lof der Zotheid* werd in het drukkersatelier van Dirk Martens in Leuven *Utopia* op de drukpersen gelegd. Had Erasmus zich bediend van het wapen van de satire om maatschappelijke wantoestanden uit zijn eigen tijd aan te klagen, dan koos More voor het genre van het tweegesprek en het fictieve reisverhaal om zijn boodschap bij de lezer te brengen. Geen van beiden was daarbij echt origineel. De nar was in het laatmiddeleeuwse Europa de ideale bliksemafleider om door middel van spot en satire ongestraft ongemakkelijke waarheden de wereld in te kunnen sturen. *Das Narrenschiff* (1494) van de Zwitserse theoloog Sebastian Brant was in de late vijftiende eeuw een beroemd voorbeeld in het genre en was van grote invloed op het tot stand komen van de *Lof der Zotheid*. Met zijn *Utopia* plaatste More zich dan weer in de traditie van het fictieve middeleeuwse reisverhaal, zoals bijvoorbeeld *De Reis van Sint*

Brandaan er een was geweest. Veel later zou de Ierse auteur Jonathan Swift trouwens op dezelfde manier zijn maatschappijkritiek ventileren in zijn beroemde boek *Gulliver's reizen* (1726).

De staatsman Thomas More

Erasmus en Thomas More waren als humanistische auteurs aan elkaar verwant. Ze behandelden in hun werk dezelfde thema's, schreven allebei vloeiend Latijn, spaarden hun maatschappijkritiek niet en waren geen van beiden wereldvreemde kamergeleerden die zich opsloten in een ivoren toren. Integendeel, via satire en het fictieve reisverhaal richtten ze zich uitdrukkelijk ook tot een ruimer publiek. Maar ook op

Thomas Morus (schilderij van Hans Holbein de Jongere)
(nl.wikipedia.org/wiki/Thomas_More)

het persoonlijke vlak waren ze erg op elkaar gesteld. Erasmus vond in de invloedrijke More steeds een bondgenoot wanneer het nodig was, en omgekeerd zorgde Erasmus ervoor dat More's *Utopia* in Leuven kon worden gedrukt. In 1516, het verschijningsjaar van *Utopia*, schrijft More aan Erasmus: 'Wij beiden zijn voor elkaar als een hele schare mensen; ik geloof dat ik met jou in elke eenzame streek zou kunnen leven.' Erasmus verbleef inderdaad meermaals ten huize More, maar eenzaam was hij daar allerminst, want anders dan Erasmus was More geen celibatair priester maar een huisvader met vrouw en kinderen. En hoewel hij leed onder het kille Engelse

klimaat beschouwde Erasmus Engeland als zijn tweede vaderland, precies omwille van zijn vriendschap met Thomas More.

In het Engeland van Hendrik VIII was de vrome Thomas More na zijn studies in de rechten in Oxford begonnen aan een briljante carrière als jurist, politicus en humanist. In 1504 werd hij lid van het Lagerhuis en

in 1510 rechter en *undersheriff* van Londen. Voor studie en schrijfwerk restte nog maar weinig tijd en *Utopia* kwam tot stand in de schaarse vrije uren die hem ter beschikking stonden. Of zoals hij in 1515 schreef aan zijn Antwerpse vriend en collega-humanist Pieter Gillis: ‘Mijn dagen zijn gevuld met een niet aflatende stroom van openbare procedures, hoorzittingen, civiele zaken en strafprocessen terwijl ik ook nog eens met jan en alleman moet overleggen, want er moet altijd weer iets worden geregeld. En wanneer ik thuis kom wil mijn vrouw ook wel eens met me praten, staan de kinderen te popelen om met me te kletsen en moet er altijd wel het een of het ander met het personeel besproken worden’.

More stond met zijn twee voeten in de wereld, en bleef ook gestaag klimmen op de maatschappelijke ladder. In 1515 maakte hij deel uit van een diplomatiek gezantschap naar de Nederlanden om er te onderhandelen over problemen met de Engelse woluitvoer. More drong ook door tot de kring van vertrouwelingen van de koning. In 1518 werd hij lid van de Privy Council en in 1521 werd hij geadeld, zodat hij zich voortaan Sir Thomas More mocht noemen. Het hoogtepunt van zijn loopbaan kwam in 1529, toen hij de in ongenade gevallen kardinaal Thomas Wolsey opvolgde als Lord Chancellor, de voornaamste politieke functie aan het hof. Dit ambt zou hij blijven bekleden tot in 1532. Toen raakte hij op zijn beurt verstrikt in de huwelijksperikelen van zijn broodheer Hendrik VIII.

De weigering van de paus om het huwelijk van Hendrik VIII met Catharina van Aragon te ontbinden leidde finaal tot een breuk met Rome. Door de Act of Supremacy (1534) werd de Engelse koning aangesteld als hoofd van de Church of England. More bleef zich tijdens deze politieke en religieuze crisis steeds principieel als Rome-getrouw opstellen en kwam daardoor onvermijdelijk in conflict met zijn koning. Hij weigerde de Act of Supremacy te aanvaarden en erkende ook de wettelijkheid niet van de dochter van Hendrik VIII en zijn tweede vrouw Anna Boleyn, de latere Elisabeth I. In 1532 al had hij ontslag genomen als Lord Chancellor. Zijn leven nam een dramatische wending toen hij in 1534 werd gearresteerd en opgesloten in de Tower. Er volgde een proces wegens hoogverraad dat eindigde op het schavot. Op 6 juli 1535 werd More onthoofd. Veel later volgde – van katholieke zijde – zijn rehabilitatie: in 1886 verklaarde Leo XIII hem zalig en in 1935 –

vier eeuwen na zijn dood – werd hij heilig verklaard. Sir/Saint Thomas More is de patroonheilige van politici en staatsmannen.

Utopia

Voorstelling van het utopische eiland (houtsnede uit de uitgave van 1516)

(<https://de.wikipedia.org/wiki/Utopia>)

Utopia was niet het enige werk van Thomas More. Hij publiceerde in 1518 ook een reeks *Epigrammata*, gedichten waarin hij allerlei maatschappelijke thema's behandelde. Bij zijn overlijden liet More ook een historische biografie na over Richard III, de koning die in 1485 in de slag bij Bosworth door Hendrik VII werd verslagen en in die slag ook sneuvelde. Shakespeare zou hem in zijn *Richard III* de beroemde woorden 'My horse, my horse, my kingdom for a horse' in de mond leggen. More leverde twee versies af van zijn biografie, een in het Latijn en een in het Engels. Ze werden na zijn

dood postuum gepubliceerd.

Maar de naam Thomas More zal altijd in de eerste plaats verbonden blijven met *Utopia*, het werk dat hem beroemd maakte en waarmee hij het begrip 'utopie' muntte. De titel kan worden vertaald als 'Nergensland', de letterlijke betekenis van het Oudgriekse 'ou-topos' of 'geen plaats'. Dat Nergensland of Utopië is een fictief eiland waar volgens het boek de ideale staat en de ideale samenleving werden gerealiseerd. De beschrijving van Utopië vormt het tweede deel van het boek en is eigenlijk een antwoord op het eerste deel, waarin More tijdens een verblijf in Antwerpen bij zijn vriend Pieter Gillis wordt

voorgesteld aan de Portugese ontdekkingsreiziger Rafaelo Babellario. In de oorspronkelijke Latijnse editie heet hij Raphael Hythlodæus, wat in het Oudgrieks staat voor ‘onzinverspreider’. De naam is een retorisch trucje van More om zijn verteller een grote vrijheid van spreken te geven, net zoals Erasmus dat had gedaan met de Zotheid in zijn *Lof der Zotheid*. In werkelijkheid levert Babellario in het eerste deel van het boek een scherpe analyse af van allerlei politieke en maatschappelijke kwesties in het Europa van de eerste helft van de zestiende eeuw. Dat doet hij in een gesprek met zijn gastheer Pieter Gillis, humanist en stadssecretaris van Antwerpen, en More zelf. Vervolgens beschrijft hij in het tweede deel op vraag van zijn gesprekspartners de ideale samenleving zoals hij die tijdens een van zijn talrijke zeereizen heeft aangetroffen op het eiland Utopië.

Io. Clemens. Hythlodæus. Tho. Morus. Pet. Aegid.

Het gesprek met Hythlodæus (houtsnede uit de uitgave van 1516)

<http://www.luminarium.org/renlit/utopiaenclosures.htm>

More's boek kan gelezen worden als een vorstenspiegel waarin de vorst – in casu de jonge Hendrik VIII – wordt voorgehouden hoe zijn land te besturen. Het Engeland van More had onder Hendrik VII woelige tijden meegemaakt. Mogelijk was dit voor More, die als jurist en staatsman in wording de politieke ontwikkelingen in zijn land vanop de eerste rij meemaakte, een aanleiding tot het schrijven van het boek.

Maar *Utopia* zou nooit zijn tijdloze status hebben verworven als het alleen maar een doorlichting zou geweest zijn van de politieke en maatschappelijke ontwikkelingen in het Europa en het Engeland van zijn eigen tijd. More gebruikt het fictieve verhaal van zijn hoofdpersonage Rafaello Babellario om als humanist zijn visie ten beste te geven over hoe een ideale samenleving er zou kunnen uitzien. Hij erkende zelf in het eerste deel van zijn boek voor zijn ideeën schatplichtig te zijn aan Plato en diens ideale staat. Maar ook Cicero, Seneca en zijn tijdgenoot Erasmus waren voor hem bronnen van inspiratie. Het resultaat is een totaalconcept voor een samenleving waarin het gemeenschappelijk belang de hoogste norm is bij het uitvaardigen van regels en wetten en het reguleren van de onderlinge verhoudingen tussen (groepen) mensen. Daarbij komen verrassend visionaire en modern aandoende inzichten te berde over zaken als huisvesting, arbeidsorganisatie, bestuur, democratie en onderwijs.

More levert met *Utopia* echter geen blauwdruk van een moderne twintigste-eeuwse democratie. Zijn ideale samenleving vertoont ook totalitaire trekken: vrouwen moeten ondergeschikt blijven aan mannen, alle inwoners dragen verplicht uniforme kleding, kolonisatie is geen vies begrip en op heel wat vergrijpen staat de doodstraf. Kortom, *Utopië* is als fictieve samenleving een interessante denkpiste, en dat was het opzet van More, maar het is geen land waar iemand effectief zou willen wonen omdat de menselijke vrijheid er aan banden wordt gelegd ten voordele van een strak geleide, bijna op protocommunistische leest geschoeide samenleving.

De citaten in deze bijdrage zijn ontleend aan de Nederlandse uitgave van *Utopia* in een vertaling van Paul Silverentand (Uitgeverij Athenaeum – Polak & van Gennep, Amsterdam, 2008).

Gerrit Vanden Bosch